

ШАБЛОНИ И КЛИШЕТА

Бистра Дикова
Пловдивски университет „Паусий Хилендарски“

TRITE PHRASES AND CLICHÉS

Bistra Dikova
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

The study examines the meanings and usage of terms used to describe the reproducible constituent language and speech units: standards, clichés, patterns, and trite phrases. The aim is to update the need to distinguish between two types of terms. The set expressions are defined as a standard (clichés), and as trite phrases – words and expressions frayed out from overuse or standards that are used in an inappropriate context and have a negative semantic and stylistic effect.

Key words: a standard, a cliché, a trite phrase, a unit of language

Клише, стандарт, стереотип, шаблон, речева щампа, трафарет... всички тези термини означават едно и също: устойчиви изрази, които се възпроизвеждат в готов вид. В ежедневната реч обикновено се употребяват като синоними. Такава употреба не е оправдана, тъй като всъщност става дума за две различни явления, които съответно имат различно присъствие в речта.

Приемаме разграничението, което се прави в руската стилистика, между стандарт (клише) като езикова единица и шаблон (щампа) като дума или словосъчетание с избледняла семантика и експресивност поради прекалено честа употреба. Терминът *клише* се използва от края на XIX в. от френските лингвисти за означаване на готовите, възпроизводими единици на езика (вж. напр. Речник 2002). В лингвистиката съществуват различни схващания за обема на клишето – някои автори приемат за клишета само фразеологизмите, други – и думите и граматическите конструкции (т.е. всички „модел“).

Идеята за стандарта (клишето) като езиков знак, който дава възможност за икономия на мисловни и говорни усилия, се разработва в

руското езикознание още в съчиненията на Г. О. Винокур (Винокур 1929), В. В. Виноградов (Виноградов 1938), Л. П. Якубински (Якубински 1923), Л. В. Шчерба (Шчерба 1957). Според В. В. Виноградов „в системата на съвременния книжовен език голяма част от думите не функционират като произволно и неочаквано свързващи се отделни компоненти на речта, а заемат устойчиво място в традиционни формули. Повечето хора говорят и пишат с помощта на готови формули, клишета“ (цит. по Сенкевич 1976: 102). Наличието на клишета е закономерен резултат от съществуването на еднотипни житейски ситуации. Както пише Ю. В. Рождественски в послеслова към книгата на Г. Л. Пермяков „От поговорката до приказката. Бележки по обща теория на клишето“, „теорията на клишетата довежда до мисълта, че относителното единство на логико-семиотичните инварианти във фолклорните единици от различни равнища не е случайно. То е отражение на единството в процеса на моделиране на моделите на поведение, моделите на света и моделите на обектите“ (Пермяков 1970: 230). В. Г. Костомаров приема стандарта за езиков знак, знаков продукт на масовата комуникация. Според него стандартът е не само израз на действието на закона за икономия на усилия, но и „отражение на историческия опит, показател за богатство и шлифованост на езика“ (цит. по Сенкевич 1976: 102).

Клишето, или стандартът, е езикова единица над равнището на лексемата. Това са устойчиви словосъчетания, изказвания, които имат единно значение (образно преосмислено или не) и се възпроизвеждат в готов вид. Към клишетата можем да отнесем различни по обем структури: всички видове фразеологизми, пословици и поговорки, гатанки, устойчиви сравнения, съставни думи, съставни научни и административни термини, съчетания от полуспомагателен глагол и съществително, формулите на речевия етикет и под. Изследователите описват различни диференциални признаци на клишето като езикова единица: речева възпроизводимост, честа повторяемост, закрепеност към определени ситуации, предсказуемост на единия елемент от другия. Няма единно разбиране за отношението между понятията *клише* и *фразеологизъм*. Според някои автори фразеологизми са тези устойчиви изрази, при които се наблюдава цялостно или поне частично образно преосмисляне на компонентите. В. Зидарова приема, че „характерна семантична особеност на устойчивите словосъчетания е, че една или всички лексикални единици в тях са образно преосмислени“ (Зидарова 2009: 269). Според други този термин обхваща всички устойчиви съчетания, които функционират като отделни езикови единици – напр. К. Ничева включва към фразеологизмите и словесни

комплекси без образна преосмисленост (Ничева 1978). Д. Чизмаров също приема широко термина фразеологизъм, позовавайки се на В. В. Виноградов и Н. М. Шански (Чизмаров 1982). Подобно е и становището на автора на единствения опит да се изгради цялостна теория на клишетата, Г. Л. Пермяков, който определя фразеологизмите като вид клишета (Пермяков 1970). Според някои изследователи клишетата са устойчиви словесни комплекси, лишени от експресивност. На този етап на изследването, без да вземаме отношение към термина *фразеологизъм*, приемаме, че клише (стандарт) е всяко социално възпроизводимо устойчиво словосъчетание.

Като шаблон, или речева щампа, се определят устойчивите употреби на различни езикови единици – думи, словосъчетания, синтактични модели. Терминологичното разграничаване на шаблона (речевата щампа) от стандарта води началото си от работите на В. Г. Костомаров. Според него щампа следва да се нарича само този стандарт, който – при некоректна употреба и излишно повтаряне – нанася вреда на мислите. Особено ценно е наблюдението на автора, че стандартът е преди всичко лингвистично понятие, а щампата – психологическо. „Щампа – това е обичайно, изтрито от честа употреба изказване, което при възприемането си има негативен стилистико-смислов ефект“ (Сенкевич 1976: 107). Повечето изследователи отнасят към шаблоните преди всичко изтърканите образни употреби. Удачни при своето възникване експресивни изрази в резултат на честа употреба в журналистическата практика или в ученическите литературноинтерпретативни съчинения и есета губят своята експресивност и започват да се възприемат негативно. В шаблонни могат да се превърнат и административните стандарти, употребявани извън рамките на официално-деловия стил. Като основни признаци на щампите се отбелязват слабата изразителност, отсъствието на образност, неопределеността на семантиката.

Отношението към речевите шаблони, или щампи, най-често наричани обаче клишета, е определено негативно. В научнопопулярни публикации в интернет, част от тях анонимни, можем да намерим и твърде силни емоционални квалификации на шаблоните като „убийци на текста“, „по-опасни от целия боклук, който сме срещали, прокрадвайки се през дима на канцеларския Апокалипсис“, те са зло, те всъщност убиват, те са агресивни, опитват се да се промъкнат във всеки наш текст и са цяла „армия“, „най-безличният и скучен канцеларит“, изглеждат отвратително и т.н. Цялата тази емоция определено не може да се отнесе към пословиците и поговорките, към научните термини и под. Именно затова е крайно необходимо да се разграничат

термините, с които се назовават два вида едносъщностни, но противоположни по въздействие структури.

Ето какво пише Ст. Брезински, коментирайки изследването на Ефрем Каранфилов за психологическите основи на шаблона:

Шаблонните изрази са също така готови езикови постройки, които заместват дори самите мисли. Механично запомнени, с известен тренинг, те могат да се свързват, да се комбинират с голяма леснота според нуждата, според случая. [...] Майсторите на шаблонните изрази биха могли да смятат не само с лекотата, с която им текат мислите, но често пъти смайват и с красотата и с пищността на фразите си, с изобилието на красиви и натруфени изрази. Т.е. шаблонните изрази могат да бъдат и външно красиви, но шаблонните изрази са чужди мисли, добре запомнени чужди мисли, които от дълга употреба са се излъскали до блясък.

(Брезински 1966: 49)

В българската стилистика не е отделяно особено голямо внимание на разграничаването между клише и шаблон. Много е писано за шаблоните, като единственото монографично изследване принадлежи на Ст. Брезински (Брезински 1966). Но и той не разграничава терминологично шаблона от стандарта, а вниманието му е съсредоточено върху езика на публицистиката. И макар че през последните десетилетия проблемът става все по-сериозен, българистите като че ли му обръщат все по-малко внимание. Идеята за разграничаване на термините *клише* и *шаблон* присъства, макар и съвсем накратко, само в изследването на Кр. Чакърлова и П. Костова за стилистичните грешки и начините за тяхното редактиране (Чакърлова и др. 1999: 125). Докато преди 90-те години на 20. век за шаблони пишеха предимно езиковеди, днес в интернет пространството можем да открием безброй публикации от хора с различни професии и интереси. А терминът *шаблон* като че ли е забравен и изцяло подменен от *клише*.

В съвременните български тълковни речници термините *клише* и *шаблон* се представят като синоними. В *Речник на българския език* на БАН като трето значение на думата *клише* намираме:

3. *Прен.* Шаблонен, стереотипен начин на изразяване на нещо.

И отново като трето значение на *шаблон*:

3. *Прен. Неодобр.* Установен, изтъркан образец, на който сяло се подражава, когато се твори, създава нещо. *Пише по шаблон.*

Подобни са дефинициите и в 4. издание на *Български тълковен речник*, допълнено и преработено от Д. Попов (1997). Освен че не се

прокарва никаква разлика между двата термина, прави впечатление, че всички коментирани значения са със забележка *преносно*, което е абсолютно недопустимо при обясняване на значението на утвърдени научни термини.

В руската стилистика двата термина се разграничават още от началото на миналия век (предпочитат се термините *стандарт* и *щампа*) и това намира отражение в речниците на лингвистичните термини. Клишето се дефинира като „речев стереотип, готов израз, използван в качеството на лесно възпроизводим в определени условия и контексти стандарт. За разлика от щампата, представляваща изтърган израз с избледняло лексикално значение и изтрита експресивност, клишето образува конструктивна единица, съхраняваща своята семантика, в много случаи и изразителност“ (Розентал и др. 1972: 135 – 136).

В излезлия през 1998 г. *Голям енциклопедичен речник. Езикознание* терминът *стандарт* липсва, а при *клише* има препратка към статията за речева щампа, където клишето е само споменато като контрапункт на щампата и е определено като синоним на стандарт, стереотип – неутрални термини, „имащи информативно необходим характер и отнасящи се до целесъобразното използване на готови формули в съответствие с комуникативните потребности в различни речеви сфери“ (Речник 1998: 588 – 589). Дефиницията за речева щампа е: „стилистично оцветено средство на речта, установено в колективното съзнание на носителите на даден език като устойчив, „готов за употреба“ и затова „най-удобен“ знак за изразяване на определено езиково съдържание, имащо експресивна и образна натовареност. В основата на понятието е заложен функционален признак: при честа и редовна употреба в щампа може да се превърне всяка структурна и смислово-съдържателна единица на езика (речта) – дума и словосъчетание, изречение и изказване, лозунг и поговорка и т.н.“ (Речник 1998: 588). При така очертаната разлика между клише и шаблон редица автори отбелязват, че „стандартът може да се превърне в щампа, ако се използва в контекст, противоречащ на функционалностиловата му природа“ (Сенкевич 1976: 107).

Понякога разликата между клише и шаблон се търси в други посоки. Напр. според Ирина Исакова „щампа – това е изтрит, банален израз, който някога е бил експресивен“. „Клише – това са готови шаблони, стереотипи, стандартни фрази. За разлика от щампите те никога не са притежавали експресивност, но вече дотолкова са омръзнали на всички, че започват да привличат погледа, да отвличат вниманието и

да дразнят“ (Исакова 2020). Т.е. и двата термина са негативнооценъчни, назовават едно и също явление, но с различен произход.

Друг подход използват руските изследователки Т. М. Николаева и И. А. Седакова. Като клише, щампа (двата термина се използват синонимно) се определя „компонент на изказването, който *се възприема* като инкрустация, като вмъкване на нещо, непринадлежащо на свободно поражданата реч, т.е. клишираните изрази са винаги перцептивно маркирани“ (Николаева и др. 1994: 608). Самите авторки изтъкват, че научните термини, деловите изрази „на своето място“ не се разглеждат като клишета, защото не са перцептивно маркирани. В групата на клишетата са включени пословици, поговорки, крилати фрази; фразеологизми от по-ново време, крилати фрази от филми; изрази с некнижовен характер, някои от тях клонящи към вулгаризми; конструкции, свързани с епохата на социализма. Клишетата са „компоненти на речта, непринадлежащи на говорещия. Това винаги са компоненти на чужда реч, полета на чужд текст“ (Николаева и др. 1994: 612). Гледната точка на Т. М. Николаева и И. А. Седакова е нетрадиционна и много интересна. Като клишета се определят доста разнообразни явления – и езикови, и речеви, обединени от речев критерий – перцептивна маркираност.

Шаблоните могат да се диференцират в две групи в зависимост от механизма на тяхното създаване.

1. Клишета, които са се превърнали в щампи, защото са употребени „не на мястото си“, т.е. извън рамките на стила, в който функционират като неутрални езикови единици.

Най-често се шаблонизират думи и изрази от административно-деловия стил. Обикновено се наричат канцеларизми. Определят се като думи, словосъчетания, граматически форми и конструкции, принадлежащи на административно-деловия стил, използвани извън неговите предели и без стилистичен замисъл. Те лишават речта от необходимата точност, живост, емоционалност, рязко снижават действената сила на словото. Според руския писател К. Чуковски така се появява особена болест на езика, която той удачно нарича канцеларит. Нора Гал, която също не е езиковед, в книгата си *Слово живое и мертвое: от „Маленького принца“ до „Корабля дураков“* определя канцеларита със следните признаци: изместване на глагола, т.е. на движението, на действието, от причастия, деепричастия, съществителни (особено от глаголни), което означава застои, неподвижност; натрупване на редици от съществителни; изобилие от чужди думи там, където напълно може да се заменят с домашни; заместването на деятелни конструкции със

страдателни; тежък, объркан строеж на фразата; неразбираемост, сивота, еднообразие, щампи, беден, скучен речник (Гал 1972).

Канцеларизмите са сравнително неутрални, поради което може да се използват от политиците за бързо „довършване“ на фразата. Най-фрапиращи са, когато се срещат в ежедневно общуване: *към текущия момент; в това отношение; оказвам голяма помощ на детската площадка; вчера ти сам постави въпроса за солта; всехте решение да прекратим опитите да...; взимат активно участие в борбата за повишение на...; той се намира в състояние на пълен упадък.*

Някои политици са „майстори на шаблона“, те притежават за видно умение да говорят много, без да казват нищо:

Това, което искаме да реализираме чрез Евро-атлантическия център за сигурност, е да направим съответните обсъждания на теми, свързани с политики и това, което е разписано в нашата неправителствена организация. Дейности, които са свързани със сигурността на страната и с евро-атлантическите ценности, за които трябва все повече и повече да говорим, защото виждаме, че с фалшивите новини и хибридните атаки, с дезинформацията обществото бива заблуждавано.

(Цв. Цветанов в предаването „12 + 3“ на програма „Хоризонт“)

2. Експресивни при създаването си образи, които са се „изтъркали“ в резултат на прекалено честа употреба. Може да са основани на метафора, метонимия, хипербола, сравнение. Те може да се класифицират на групи според сферата, в която се срещат най-често. Във всички области на обществения живот се създават шаблонни изрази, които се отличават със своя специфика. Общото е, че са смислово дефективни и имат негативен стилистичен ефект.

Шаблоните, създавани в обществено-политическата и икономическата сфера, са оценъчни, характерни са за речта на бизнесмени и политици. Този тип шаблони са сериозен проблем за копирайтърите. В последните години се появяват все повече разработки (за съжаление, не от специалисти езиковеди), чиято цел е да научат работещите в сферата на копирайтинга как да избягват речевите щампи, определяни като „мъртви фрази“, речеви грешки. За да предизвикат съответните поведенчески реакции и социални сигнали, текстовете трябва да притежават качества като новост, експертност и уникалност. Често срещани шаблонни изрази са *ненадминато качество, взаимноизгодно сътрудничество, гъвкава ценова политика, гарантиран резултат, лидер на пазара, съвременен дизайн, комфорт и надеждност*; прила-

гателни имена като *уникален (Уникален шанс да удължите миглите си!)*, *ексклузивен*, *иновационен* и много други.

Шаблоните в разговорно-битовата сфера обикновено са твърде просторечни, за да се появят в официално общуване, и са най-емоционални. Колко често чуваме: *побърках се от притеснение*, *умрях от страх*, *убит съм от умора* и под. Такива отдавна изтъркани изрази продължават да се употребяват вероятно защото е постигнато изразяване на максимума емоция, друг е въпросът за тяхната рецепция. Разговорните шампи може да са познати на всички носители на езика, но може да възникват и в някакъв микроколектив (семейство, приятелска група и под.). Сред любимите „актуални“ шаблони на българите днес според „Галъп“ са *Преди доматите бяха истински; Съсипаха я тая държава; Манталитетът ни е лош*.

Изтритите образи могат да бъдат както единични думи, така и словосъчетания. В съвременната преса може да се открият множество примери за шаблонизирани образни употреби:

Напр. *„отваря врати“*. Приемливи, макар и шаблонни, са заглавия като:

Новият PRACTIS във В. Търново отваря врати в четвъртък.

Нов природозащитен център отваря врати.

Хубава илюстрация за това, че шаблоните се употребяват, без да се мисли за значението им, са следните примери:

Нов онлайн магазин за компютри и периферия отваря врати.

Аквапаркът в парк „Възраждане“ отваря врати.

Най-хуманният затвор в света отвори врати в Дания.

Особено тревожно за съвременната речева практика е шаблонизирането на грешни словоупотреби. Например популярният шаблон *„с реверанс“*. В почти всички употреби той е катахреза на *реверанс* вместо *толеранс*:

БФС с последен реверанс към клубовете за лиценз.

МВР с реверанс към шофьорите с „гражданска“ на „Олимпик“.

От Арда с реверанс към феновете за битката с Лудогорец.

Пореден – или последен – реверанс към минния сектор.

Възпроизвежданите в готов вид устойчиви структури могат да служат като разпознавателен знак за принадлежност към определена обществена група. Според Т. М. Николаева и И. А. Седакова анализът на клишетата е свързан преди всичко със система от социално ориентирани ситуации и социалната стратификация на обществото. „Използването на клиширани изказвания е абсолютно необходимо за постигането на взаимно разбиране и общуване вътре в „своята“ социална

или полово-възрастова група“ (Николаева 1994: 607). Макар че разбирането за клише (щампа) се различава от общоприетото, идеята е ясна. Съвременните политици използват административния изказ със същата цел. Според авторките функциите на клишетата в речта могат да бъдат различни, но тяхната социална ориентация винаги присъства. Затова семиотичните им характеристики се определят във връзка с опозицията *свой – чужд*.

Някои изследователи на шаблоните обръщат по-голямо внимание на тяхната употреба. Освен че лишават речта от образност и експресивност, понякога и от смисъл, представят автора като недостатъчно компетентен или небрежен, те могат да се използват като стилистичен похват в художествената и в публицистичната реч. В този смисъл е интересна идеята на М. Янакиев за дешаблонизатори, макар той да ги споменава съвсем накратко, имайки предвид изрази като *както казват, наистина, действително* и под. Употребата им може да изчисти от шаблонния „ореол“ епитетите от т. нар. екстремно гнездо (Янакиев 1964: 30). Роля на дешаблонизатор може да има и иронията, както и всяка „нарочна“ употреба на речевите шампи. На тази възможност обръща внимание и Ст. Брезински в книгата си „Езиковият шаблон“: „Тук става реч за друг вид полза. С две думи, това се състои в умението на някои пишещи – предимно хумористи – да използват с определена цел шаблонните фрази (естествено, след като са ги осъзнали, че са шаблонни)“ (Брезински 1966: 131). На способността на шампите да изпълняват експресивна и естетическа функция, е посветено цяло изследване на Е. Вл. Гринкевич. Авторката ги разглежда като единици със стереотипна форма и значение, чиято експресивност зависи от мотивираността на използването им, от характера на тяхната съчетаемост. При недостатъчно мотивирано, концентрирано използване експресивните им свойства се деактуализират. Но те могат да бъдат експресивни при мотивираното им включване в текста (художествен и публицистичен). Експресивните им свойства се усилват чрез обновяване на синтагматичните връзки, изменения в семантиката и външната форма на съчетанията от думи. Речевите шампи се определят като конструкции с градируеми експресивни свойства.

Краткият преглед на лингвистичното тълкуване и реалната речева употреба на термините *клише, стандарт, шаблон, речева щампа* доказва необходимостта от тяхното дефиниране и разграничаване. Стандарт (клише, стереотип) е устойчиво словосъчетание със статут на езикова единица. Може да има различен обем – от словосъчетание до изречение (според Пермяков стандартите могат да бъдат и цял

текст – басни, анекдоти, приказки и под.). Макар да се отнасят до различни езикови равнища, тези единици имат достатъчно общи характеристики признаци, за да е необходимо съществуването на самостоятелна научна дисциплина, която да ги изучава. Поради широко установената практика в речта *клише* да се употребява като синоним на *шаблон*, вероятно е подходящо за устойчивите съставни езикови единици да се използва терминът *стандарт*.

Шаблон (речева щампа) е термин, с който се назовават явления не на езика, а на речта. Те също могат да имат различен обем – от единична дума до цели изказвания. Но шаблоните стават такива в речта – тяхната негативна характеристика е резултат от прекалено честа употреба или от употреба „не на място“. Шаблоните са винаги стилистично маркирани. Безспорно стандартът може да се превърне в шаблон, но това зависи от употребата му в речта.

ЛИТЕРАТУРА

- Брезински 1966:** Брезински, Ст. *Езиковият шаблон*. [Brezinski, St. *Ezikoviyat shablon*.] София: Наука и изкуство, 1966.
- Виноградов 1938:** Виноградов, В. В. *Современный русский язык*. [Vinogradov, V. V. *Sovremenniy russkij yazyk*.] Москва: Государственное учебно-педагогическое издательство Наркомпроса РСФСР, 1938.
- Винокур 1929:** Винокур, Г. О. *Культура языка*. [Vinokur, G. O. *Kul'tura yazyka*.] Москва: Федерация, 1929.
- Гал 1972:** Галь, Н. *Слово живое и мертвое: от „Маленького принца“ до „Корабля дураков“*. [Gal', N. *Slovo zhivoe i mertvoe: ot „Malen'kogo printsa“ do „Korablya durakov“*.] Москва: Книга, 1972.
- Гринкевич 2007:** Гринкевич, Ек. Вл. *Речевые штампы: динамика их экспрессивности*. [Grinkevich, Ek. *Rechevye shtampy: dinamika ih ekspressivnosti*.] <<https://www.dissercat.com/content/rechevye-shtampy-dinamika-ikh-ekspressivnosti>> (18.10.2020).
- Зидарова 2009:** Зидарова В. *Лексикология на съвременния български език*. [Zidarova, V. *Leksikologiya na savremenniya balgarski ezik*.] Пловдив, Контекст: 2009.
- Исакова 2020:** Исакова, И. *Штампы и клише в текстах. Почему они вредны и как их избежать?* [Isakova, I. *Shtampy i klishe v tekstah. Pochemu oni vredny i kak ih izbegat'*.] <<https://petr-panda.ru/shtampy-i-klishe-v-tekste/>> (18.10.2020).
- Николаева и др. 1994:** Николаева, Т. М., Седакова, И. А. *Ценностная ориентация клише и штампов в современной русской речи*.

- [Nikolaeva, T. M., Sedakova, I. A. Tsennostnaya orientatsiya klishe i shtampov v sovremennoj russkoj rechi.] <https://www.persee.fr/doc/slave_0080-2557_1994_num_66_3_6208> (21.10.2020).
- Ничева 1987:** Ничева, К. *Българска фразеология*. [Nicheva, K. Balgarska frazeologiya.] София: Наука и изкуство, 1987.
- Пермяков 1970:** Пермяков, Г. Л. *От поговорки до сказки. Заметки по общей теории клише*. [Permyakov, G. L. Ot pogovorki do skazki. Zametki po obshhej teorii klishe.] Москва: Наука, 1970.
- Речник 1998:** *Большой энциклопедический словарь. Языкознание*. [Bol'shoj entsiklopedicheskiy slovar'. Yazykoznanie.] Москва: НИ „Большая российская энциклопедия“, 1998.
- Речник 2002:** *Trésor de la langue française* (1971 – 1994, електронен вариант 2002). <<https://www.cnrtl.fr/definition/Clich%C3%A9>> (23.10.2020)
- Розентал и др. 1972:** Розенталь, Д. Э., Теленкова, М. А. *Справочник лингвистических терминов*. [Rozental', D. E., Telenkova, M. A. Spravochnik lingvisticheskikh terminov.] Москва: Просвещение, 1972.
- Сенкевич 1976:** Сенкевич, М. П. *Стилистика научной речи и литературное редактирование научных произведений*. [Senkevich, M. P. Stilistika nauchnoj rechi i literaturnoe redaktirovanie nauchnyh proizvedenij.] Москва: Высшая школа, 1976.
- Чакърова и др. 1999:** Чакърова, Кр., Костова, П. *Феноменът стилстична грешка (как да откриваме и редактираме коварните сателити на нашата реч)*. [Chakarova, Kr., Kostova, P. Fenomenat stilistichna greshka (kak da otkrivame i redaktirame kovarnite sateliti na nashata rech).] Пловдив: Марица, 1999.
- Чизмаров 1982:** Чизмаров, Д. *Стилистика на българския книжовен език*. [Chizmarov, D. Stilistika na balgarskiya knizhoven ezik.] София: Наука и изкуство, 1982.
- Щерба 1957:** Щерба, Л. В. *Избранные работы по русскому языку*. [Shherba, L. V. Izbrannye raboty po russkomu yazyku.] Москва: Государственное учебно-педагогическое издательство Министерства просвещения РСФСР, 1957.
- Якубински 1923:** Якубинский, Л. П. О диалогической речи. [Yakubinskij, L. P. O dialogicheskoy rechi.] *Русская речь*. № 1. Сборники статей под редакцией Л. В. Щербы. Петроград, 1923, 96 – 194.
- Янакиев 1964:** Янакиев, М. *Записки по стилистика на българския език* (циклостилно издание). [Yanakiev, M. Zapiski po stilistika na balgarskiya ezik.] София, 1964.